

gør alle rimelige, historiske og filologiske krav, som kan stilles til en moderne tekstudgave. Det tekstkritiske arbejde og selve tekstudgaven har Gösta Holm besørget; resultaterne fremlægges i en række meget detaljerede indledningskapitler (s. xl-clxxvii). Den egentlige præsentation af forfatteren og hans værk har derimod John Granlund leveret i et indledningskapitel, der helt suverænt redegør for værkets placering og sigte.

Den agrarteoretiske litteratur nåede som bekendt en blomstringsperiode i 1500-tallet; dens kontinentale produkter har Corinne Beutler for nylig præsenteret i oversigtsskikkelse (Un chapitre de la sensibilité collective: La littérature agricole en Europe continentale au XVIe siècle, Annales ESC 28, 1973, s. 1280-1301); mærkeligt nok synes hun med en enkelt undtagelse at have overset de tre svenske hovedværker, Hans Braks, Per Brahes og Schering Rosenhanes *hus-hållsböcker*, men mere problematisk er hendes noget unuancerede antagelse af, at den agrarteoretiske litteraturs hovedsigte var tekniske forbedringer af godsdriften i almindelighed. Det er muligt, at denne definition kan have gyldighed for visse egne af kontinentet og England (påfaldende er det dog, at et så ensidigt agrart produktionssystem som det danske ikke synes at have frembragt værker af denne art; en del af forklaringen kan ligge i landets stærkt befæstede, adelige godsdriftstradition); definitionen er blot under alle omstændigheder for snæver.

Både John Granlund og Corinne Beutler betoner med rette den antike landbrugslitteraturs betydning for udformningen af 1500-tallets agronomiske værker; men hertil føjer Granlund en anden traditionskilde: kronens og adelens fogedinstruktioner, som havde middelalderlige aner. Og Granlund betoner videre i tilslutning til Otto Brunner *oeconomia*-begrebets komplicerede indhold og sigte; den er en enhedsdoktrin, sammensat af en række discipliner, etik, pædagogik, teknik, økonomiske forskrifter osv., som genfindes hos Per Brahe (jf. især s. xxiii ff.). Per Brahes anvisninger for den adelige godsdrift er anlagt efter 'grundherrschaftliche' principper, overvejende baseret på fæstegodsets naturalie- og arbejdsydelse (i modsætning til Rosenhanes *Oeconomia* ca. 1660, der i langt højere grad afspejler hovedgårdsdriftens problemer). Men det fremgår af teksten tillige helt klart, at Per Brahes forskrifter - i overensstemmelse med samtidens *oeconomia*-evangelium - forkynder sparsommelighed og mådehold, og at hans egentlige mål er at forvalte godsdriften således, at ejeren opnåede den optimale gevinst. Som alle de øvrige landbrugsteoretiske arbejder er også hans normativ; men den er helt central kilde i den europæiske sammenhæng til belysning af de økonomiske doktriner bag den adelige godsdrift.

E. Ladewig Petersen

Arhus Domkapitels jordebøger, I. Jordebøgerne 1600-1663. Ved Poul Rasmussen. København (Landbohistorisk Selskab), 1972. - 200 s.

Landbohistorisk Selskab har vist sig som et vore flittigste udgiverselskaber, hvis omhyggelige kildepublikationer i væsentlig grad har medvirket til at tilvejebringe et let tilgængeligt grundlag for studiet af ikke blot landbefolk-

ningens historie i det 16.-17. århundrede, men for periodens hele sociale og økonomiske historie.

En række centrale udgaver af jordebøger hører til de mest betydningsfulde af disse publikationer. Hertil slutter sig nærværende udgave af Arhus Domkapitels jordebøger 1600-1663, besørget af den indgående kender af stiftets historie, arkivar Poul Rasmussen. Udgaven er en fortsættelse af hans udgaver af jordebøger over kronens og gejstlighedens gods i stiftet. Det var ifølge den oprindelige plan hensigten kun at udgive de to jordebøger (A og B) fra det 17. århundredes første halvdel – begge er afskrifter af en jordebog fra ca. 1600 – for at benytte dem som grundlag for en rekonstruktion af kapitlets jordebog på reformationstiden, således som det skete for bispe-, kloster- og krongodsets vedkommende i udgaven af Silkeborg lens jordebog 1586. Denne plan måtte imidlertid opgives, fordi det viste sig, at både jordebøgerne A (ca. 1618) og B (ca. 1643-45) var behæftede med talrige afskriverfejl. Dette nødvendiggjorde jævnførelse med yngre jordebøger, hvorfor der også i udgaven er inddraget to afskrifter (C fra ca. 1653-55 og C₁ fra 1648-49) af en jordebog fra 1647. På grund af vanskeligt forståelige marginaltilføjelser i C er det ligeledes fundet nødvendigt at inddrage jordebogen (D) fra 1663 og dennes afskrift (D₁) fra 1664. I stedet for den oprindeligt påtænkte udgave fremlægges altså her en udgave af jordebøgerne 1600-1663, der dog vil blive fulgt af etb ind 2, der skal omfatte rekonstruktionen af kapitlets jordebog 1536, en ny udgave af jordebogen 1315 (som Poul Rasmussen har underkastet en indgående analyse i *Jyske Samlinger*, 5. rk bd. V) samt bevarede brudstykker af øvrige middelalderlige jordebøger.

Efter en indledning (s. 11-34), der omfatter en oversigt over kapitlets adkomster 1605-61, og hvori der foretages en omhyggelig datering af de oprindelige jordebøger og deres afskrifter, følger udgavens tekst (s. 37-150). Der er ikke tale om en kildeudgave i sædvanlig forstand, idet der medtages »alle adækvate oplysninger fra jordebøgerne A og B samt de første 80 blade af C» (s. 31), og desuden en del oplysninger fra jordebøgerne D og D₁ efter et princip, der nogenlunde svarer til det af H. H. Fussing anvendte i udgaven af Stjernholm lens jordebøger 1603-61. Jordebøgernes oplysninger er sammenarbejdede under de enkelte ejendomme, der er forsynet med løbenummer (mere end 800) og indplaceret i et topografisk/alfabetisk system, således at en ejendom kun forekommer en gang. Denne udgivelsesform er både pladsbesparende og overskuelig, eftersom man finder alle oplysninger om en ejendom samlet på et sted. Formen har på den anden side den svaghed, at afgørelsen af, hvilke oplysninger der er adækvate, på forhånd er truffet af udgiveren. Det heldigste havde dog nok været, at denne afgørelse blev forbeholdt den enkelte forsker. Alt for kraftigt redigerede kildeudgaver løber altid en risiko for hurtigt at forældes i forhold til forskningens vekslende krav og problemstillinger.

Udgaven afsluttes med en kommentar (s. 153-91), hvori der på grundlag af teksten bl. a. gives en kronologisk og topografisk ordnet behandling domkapitlets godshistorie 1600-1663. En foreløbig optælling på grundlag af de fremlagte tal peger på to ustabilitetsperioder i kapitlets godsbesiddelse, nemlig tiåret omkring 1630 og perioden 1655-61, der tegner sig for hhv. ca. 27 % og ca. 34 % af periodens samlede godsomsætning regnet i afståede og erhver-

vede ejendomme. Desuden behandles interne mageskifter og de enkelte beneficiers godshistorie. Udgiveren har således allerede i kommentaren givet visse anvisninger på, hvorledes dette omfattende materiale kan udnyttes. Udgaven, der er forsynet med præcise sted- og personregistre, gør såvel Poul Rasmussen som Landbohistorisk Selskab ære. Det er med forventning, man imødeser 2. bind, der skal indeholde materiale fra en periode, der er ulige mere kildefattig end den, der dækkes af nærværende udgave.

Knud J. V. Jespersen

Ingun Montgomery: Värjostånd och Lärostand. Religion och politik i meningsutbytet mellan kungamakt och prästerskap i Sverige 1593–1608. Acta Universitatis Upsalensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsalensia 22. Uppsala 1972. 450 s.

Forf.s formål er at undersøge hvorledes og i hvilken udstrækning religion og politik påvirker hinanden i en periode i svensk historie, som i konfessionel og politisk henseende var betydningsfuld. Efter en redegørelse for problemets ide-historiske baggrund behandles i bogens første hoveddel religionsspørgsmålet i dettes politiske aspekt, begyndende med en undersøgelse af kong Sigismunds periode (1592–99). Forholdet katolsk konge-evangeliske undersætter gav her hertug Karl af Södermanland mulighed for opfyldelse af egne politiske mål. Med især Uppsalamødet 1593 som udgangspunkt stillede han sig i spidsen for oppositionen mod landets lovlige konge, hvorunder han bevidst anvendte religionsargumentet. Han støttede sig til den lutherske lære om fyrstens pligt til at optræde som *custos ecclesiae* og til tanker i Gustav Vasas testamente og kunne derved undgå at blive stemplet som usurpator. Trods uenighed på væsentlige områder blev præsteskabet og de andre stænder tvunget til at yde hertugen støtte i oppositionspolitikken. Efter Karls overtagelse af ledelsen kunne religionspolitikken ikke længere fungere som bindeled mellem ham og præsteskabet, og forholdet mellem disse blev stadig mere spændt jo stærkere Karls tanke om en svensk territorialkirke under hans ledelse fremførtes. Hans påståede *jus reformandi* og hans opfattelse, at den verdslige øvrigheds ansvar som *custos ecclesiae* ikke kun angik kirkelige organisationssager, men også lærespørgsmål stødte sammen med gejstlighedens krav om kirkelig selvstændighed. Striden tilspidsedes i Karls krav om revision af de kirkelige håndbøger efter hans opfattelse og drejede sig således egentlig om kompetencen i læremyndighed. I bogens anden hoveddel behandles den *teologiske debat* mellem de to parter. Medens det i første del navnlig var de enkelte rigsdagsforhandlinger, som gjordes til genstand for undersøgelse, er det her de kirkelige bøger. Indgående analyseres hertugens forslag og begrundelserne for gejstlighedens afvisning, og forf. påviser overbevisende, hvorledes parterne argumenterede ud fra forskellige teologiske positioner, gejstlighedens konkordistiske ortodokse lære imod Karls humanistiske-fillippistiske grundlag. I denne sammenhæng behandler forf. også spørgsmålet om Karls af gejstligheden påståede kalvinisme. Dette viser sig for forf. at være uinteressant, kategorierne luthersk-kalvinsk er her for grove, for dette spørgsmål må sættes ind i en større sammenhæng og ses i dets teologiske og politiske funktion.